

Retorikens ansikten

Sanningen, bara sanningen och hela sanningen om vad ”retorik” betyder

Det värsta som kan hända med begrepp och ord som betecknar en verksamhet eller ett kunskapsområde som fungerar som revir för personliga roller och konkurrens om auktoritet och social position är att deras innehåll brukar råka ut för ”synekdochiska” begränsningar. Det påminner om den alkoholbesatte som sätter likhetstecken mellan ”dricka” och ”supa”. Ämnen, yrken och akademiska områden kan uppfattas ganska enögt, på grund av personliga intressen och bristande kunskap. Man tänker på dess betydelse i ett begränsat hänseende, beroende på att man bara har sett en aspekt eller ett bruk och aldrig reflekterat över att det kan ha flera användningar. Det är inte sällsynt att två man sätter två uppfattningar i konflikt mot varandra, när båda borde egentligen förenas och vidga varandras syn. För att renodla och vidga slitna begrepp brukar man ibland söka sig till benämningens etymologiska ursprung, så att en diskussion kan återfå sitt grundläggande perspektiv och göra dess utveckling begriplig.

Benämningen ”retorik” har aldrig lyckats få en entydig betydelse. Problemet är då inte att man har en felaktig uppfattning utan att man har en reducerande uppfattning som förnekar alla aspekter och användningar som inte sammanfaller med den egna enögda synen. Den vanligaste uppfattningen av retoriken är att det handlar om ”konsten att övertyga”. Att inte godkänna denna identifiering som en täckande definition kan tolkas som om övertygandets resurs inte hade med retorik att göra överhuvudtaget. Kritiken blir onyanserad när man säger att ”retorik inte är konsten att övertyga” om man menar ”retoriken är inte bara konsten att övertyga” (dvs. ”retoriken är mycket mer än det”, men självfallet också det). Här ser man den synekdochiska reduktionen, som en kunnig retoriker borde kunna genomskåda.

I den uppkomna diskussionen om ”retorikexperter” och ”akademiska experter” ville man tävla om vem som med rätta kan kalla sig ”retoriker”. Att helt förneka s k retorikexperter retorisk kunnande är en aning taskigt och att påstå att akademiskt utbildade retoriker är de enda som vet var retorik innebär är ogrundad översitteri. Det saknas inte akademiker som verkar ha fått sitt ämne om bakfoten och det kan finnas självlärd retorikexperter som lyckats få genuina insikter och erfarenhet om vad användningen av språket innebär. Verbet ”lära” i andra språk används bara för ”lära sig”. Ingen kan lära ut, d v s lära en annan. Det enda man kan är undervisa, förklara så att vederbörande förstår och lär sig. Om man lär sig genom att läsa, genom att lyssna på föreläsningar eller genom att reflektera själv om vad man gör med språket är olika sätt, men den viktigaste är den egna reflexionen och den egna erfarenheten. Utan att känna igen det som föreläsaren eller böckerna undervisar om, kan man inte lära sig något. Att tro att allt som kan kallas retorikkunskap är det som står i handböckerna, utan att låta det konfrontera den egna erfarenheten, detta som många akademiskt utbildade anser, är bland det mest farliga som finns. ”Vi ska inte förakta vad vännen Platon försöker lära ut”, skrev Aristoteles, men ”sanningen är viktigare än goda vänners åsikter”. I den latinska traditionen blev detta til en maxim: *Amicus Plato, sed magis amica veritas*. Ordet ”sanning” kan vara för pretentiöst. Jag skulle säga: ”Tro aldrig på någon auktoritet, så länge du inte kan känna igen eller bruka vad den säger i din egen erfarenhet”.

Vad är då ”retorik”? Naturligtvis kan Retoriken (dvs den vetenskapliga kunskapen om ”retoriken”) uppmärksamma hur och varför vissa diskursiva resurser blir övertygande. Men retorik är användningen av språket i fler syften än att övertyga. Jag brukar visa retorikens mångtydiga användning genom att ta som exempel en retorik som försöker att kränka och förlöjliga på ett effektivt sätt. Man kan exempelvis ta till orda vid ett möte för att visa sitt

avståndstagande mot en föregående talare genom att säga: "Herr ordförande: det ligger något i vad föregående talare sade ... men inte mycket". Våldigt effektiv retorisk nedsättningskonst.

Varje etablerad kunskap utgår från en upptäckt av något som först får en benämning och sedan föranleder en systematisk kartläggning. Man lägger märke till en disfunktionell situation i kroppen (en "sjukdom") och man identifierar den med ett särskilt namn. Så uppstår läkekonsten som försöker bota människor från dessa identifierade åkommor. Upptäckten gör oss medvetna om något förefintligt och leder till en uppfinning: en systematisk utvecklad kunskap och en rad metoder att hantera det. Språket, användningen av ljudgrundade tecken för att kommunicera med varandra, fanns redan innan någon tänkte på det och gav det ett namn. När språket upptäcktes, när våra förfäder lade märke till vad vi gör när vi talar med varandra, fick det ett namn som byggde på de två konsonanterna RT, eftersom dessa två konsonanter är ljudande och artikuleras med tungspetsen. Så uppstår ord som "retorik", men finns också i "ratio" (förnuft) och "resonemang", som har med språket och den mänskliga diskursen att göra. "Rhetor" blir då namnet på en offentlig talare på grekiska och på latinet kallas han "orator". De två etymologiskt betydelsebärande konsonanterna RT finns med. Först upptäcker man vad vi gör när vi kommunicerar och detta kallas "retorik". Denna upptäckt leder till en kunskap om språkanvändningen (om retoriken), till en systematisk uppfinning som också kallas "Retorik" och som jag skriver med stort R för att inte blanda ihop det studerade fenomenet med den teoretiska förklaringen, kunskapen OM språket. Att blanda ihop studieämnet (Retorik) med vad detta ämne har som studieobjekt (talande aktivitet retorik) är som att blanda ihop maten med lagningen recept. Det blir en sammanblandning som i Retoriken kallas "metonymi" och som de flesta som kallar sig "retoriker" inte verkar ha en aning om. De använder aningslöst ordet "retorik" som benämning för två olika saker. Samma problem kan man dock notera i alla kunskapsord ("kunskap", "teori", "vetenskap").

Det görs med jämna mellanrum försök att uppfatta retoriken som något större än konsten att övertyga. Anders Sigrell vill hellre tala om "konsten att använda språket effektivt". Det är mycket bättre än "övertyga" och vidgar betydelsen, men stannar dock vid effektiviteten som retorikens definierande grund. Det ligger hela tiden en strävan efter att lära oss att åstadkomma något, inte att förstå hur människans viktigaste verktyg, alla verktygens verktyg, är konstruerat och används. Jag har själv ibland talat om "konsten att behärska språket och att värna sig mot att behärskas av språket".

En vetenskaplig kunskap försöker förstå varför något är som det är och fungerar som det gör. Det viktigaste i den retoriska medvetenheten är inte att veta HUR man ska göra för att nå ett syfte utan också att förstå VARFÖR något leder till ett bra resultat eller ej. Aristoteles själv hade denna uppfattning. Att "konsten att övertyga" fick sådan betydelse hos grekerna och framförallt hos romarna beror på att de som hade till uppgift att tala offentligt var en styrande elit. I den situationen, då bara talarna behövde veta vad man gjorde, krävdes dessutom en god avsikt hos den talande eliten. Quintilianus satte Retoriken i förbindelse med Etiken och den goda avsikten och definierade talaren som "en godartad man (han nämnde inte kvinnan) som kan tala väl" (*Vir bonus dicendi peritus*). För honom fanns medvetna retorikexperter. Bristande etik strider dock inte alls med retorikkunskapen. Retorikkunskapen kan också användas för att vilseleda. Idag har vår situation ändrats. Med hjälp av alla moderna kommunikationsmedel har varje enskild medborgare fått möjlighet att uttala sin mening och utbyta åsikter på ett helt annat sätt än tidigare. Det som vi kallar "demokrati" har anspråk på att vara ett samhälle där var och en kan bli talare. Detta kräver dock att alla får en språklig bildning som undanröjer retorikexperters eventuella manipulation. Risken att demokrati förvandlas till populism är stark. Retorikkunskap innebär, med andra ord, inte bara *konsten*

att tala utan också *konsten att lyssna* och bedöma budskapens kvalitet, dvs. konsten att ta ställning till det som sägs. Endast en gedigen retorisk utbildning redan i barndomen kan göra oss herrar över vår egen mening. Retorik är inte ”oemotståndlig”, som Lars Melin vill göra gällande. Melin tycks kunna äta upp dålig mat utan att reagera. Det gör inte jag. Det som möjliggör lurendrejeri med språket är omedvetenheten, bristen på grundläggande utbildning. Vi kan således tala om en *Rhetorica loquens* och en *Rhetorica audiens*. Etik och demokrati är då ett resultat av en god retorisk process, inte dess förutsättning. Retoriken går före Etiken och Politiken.

Även vetenskapens konstruktion och utveckling bygger på retorik. När moderna positivister vill höja Logiken till kunskapens yttersta grund och benämner Retoriken som en ”diffus logik” (*fuzzy logic*) talar dem nattmössan. Logiken är en reducerad retorik, en retorik som begränsas till ett vokabulär och en argumentation som utesluter allt språk som inte handlar om fakta och fasta förhållanden. Vilket leder till en vilseledande uppfattning om att ord är ett slags etiketter som vi sätter på externa ting och glömmer bort hur ord bildas och hänger semantiskt samman med varandra genom metaforiska och metonymiska konstruktioner. Vetenskapen får oss att tro att dess begrepp och påståenden är en spegling av verkligheten i vårt huvud, inte en mental konstruktion som är giltig så länge man inte finner en som hjälper oss bättre. Retorik bygger på den riktiga kunskapsteorin som är en humanvetenskap. Naturvetenskapen är bara en kunskapsteknik.

Om vi förmådde sluta med att reducera retorikkunskapen till en intentionell användning av språket och utgick ifrån att den omfattar ordbildningen och användningen av etablerade strukturer i nya situationer för att underlätta tolkningen och förståelsen, så skulle vi inse att Retorik är det viktigaste ämnet som nutidens samhälle borde införa i sina studieplaner, redan i grundskolan.